

References

1. Asafyev, B. V. (1981). On Symphonic and Chamber Music: Commentary and Supplements to Program Notes of Symphonic and Chamber Concerts. Leningrad [in Russian].
2. Bachtin, M. (1975). Questions of literature and esthetics. Moscow [in Russian].
3. Braudo, E. M. (1927). History of music. Moscow [in Russian].
4. Hannanov I. Rhetoric in Baroque and Romantic. "Logos". Retrieved from <http://www.rhythenia.ru/logos/number/about.htm> [in Russian].
5. Likhachev, D. S. (1999). The Counterpoint of Styles as a Peculiarity of Art. Essays on the Philosophy of Artistic Work. (pp. 74-90). Saint-Petersburg, spb [in Russian].
6. Maksimov, Y. I. (2014). The History of Piano Variations of the Classical-Romantic period. PhD thesis. Moscow [in Russian].
7. Nelyubova, L. S. (1993). Systemic-stylistic problems in Austrian-German Romanticism (the typology of late periods in the history of art). Historical and theoretical problems of musical style. –Kyiv [in Russian].
8. Syrov, V. I. (1994). Typological aspects of a composer's style. Stylistic experiments in the 1970s – 1980s music. (pp. 53-70). Rostov-on-Don [in Russian].

УДК 78.071.2:787.1

Чайковська Ксенія Іванівна*аспірант Харківської державної академії культури*
peugeotmalyar@mail.ru**ВИКОНАВСЬКО-СТИЛЬОВІ КРИТЕРІЇ
ПРОФЕСІОНАЛІЗМУ АНСАМБЛЮ СКРИПАЛІВ**

У другій половині ХХ століття ансамбль скрипалів як мистецьке явище підпадає під вплив складних й суперечливих жанрово-стильових дифузій європейського музичного авангарду, стильової строкатості популярної музики. Стає очевидною актуальність вивчення його в контексті загальних музично-художніх процесів. В статті досліджується скрипкове ансамблеве виконавство, розкривається значення творчої спадщини скрипалів у парадигмі світового музичного виконавства. Аналізуються базові чинники ансамблево-виконавської техніки та засоби ансамблевої виразності (темброво-інтонаційна якість, динамічна палітра, штрихова техніка).

Ключові слова: ансамбль скрипалів, виконавство, стиль, техніка.

Чайковская Ксения Ивановна, аспирант Харьковской государственной академии культуры

Исполнительско-стилевые критерии профессионализма ансамбля скрипачей

Во второй половине ХХ века ансамбль скрипачей как художественное явление подвергается влиянию сложных и противоречивых жанрово-стилевых диффузий европейского музыкального авангарда, стилевому многообразию популярной музыки. Становится очевидной актуальность изучения его в контексте общих музыкально художественных процессов. В статье исследуется скрипичное ансамблевое исполнительство, раскрывается значение творческого наследия скрипачей в парадигме мирового музыкального исполнительства. Анализируются базовые факторы ансамблево-исполнительской техники и средства ансамблевой выразительности – темброво-интонационное качество, динамическая палитра, штриховая техника.

Ключевые слова: ансамбль скрипачей, исполнительство, стиль, техника

Chaykovskaya Ksenia, postgraduate of Kharkiv State Academy of Culture

Performing-stylish criteria of professionalism of violinists ensemble

In the second half of XX century, an ensemble of violinists as artistic genre has been under influence of difficult and contradictory genre-stylish diffusions of European musical avant-garde, the stylish variety of popular music. The actuality of its studying becomes obvious in the context of general musical and artistic processes. The violin ensemble performing is researched in the article. The value of creative inheritance of violinists in the paradigm of the world musical performing is shown. The fundamental factors of ensemble performing technique and methods of ensemble expressiveness (timbre-intonation quality, dynamic palette, stroke technique) are analysed.

Key words: ensemble of violinists, performing, style, technique.

У контексті мистецького простору початку ХХІ сторіччя набуває актуальності наукове осмислення історії ансамблевого виконавства в аспекті специфіки музичного мистецтва. Серед розмаїття інструментальних форм та явищ цього типу музикування значне місце посідає ансамбль скрипалів. Значне підвищення ролі цього яскравого явища в еволюції музично-виконавської культури Західної

Європи та сучасної мистецької освіти України є відбиттям соціокультурних та художньо-естетичних процесів. У другій половині ХХ століття ансамбль скрипалів як мистецьке явище підпадає під вплив складних й суперечливих жанрово-стильових "дифузій" європейського музичного авангарду, стильової строкатості популярної музики. Дослідження скрипкового ансамблевого виконавства набуває актуальності, оскільки розкриває значення творчої спадщини скрипалів у парадигмі світового музичного виконавства.

Загальнонауковий інтерес до проблем ансамблевої культури в цілому і смичкового ансамблевого мистецтва зокрема призвів до формування теорії ансамблевого виконавства (за участі окремих фігурантів-інструментів), яка представлена іменами відомих музикантів і вчених-теоретиків: Т. Гайдамович [3], Л. Гінзбург [4], А. Готліб [5; 6], Е. Песиков [8], Л. Раабен [10; 11], в Україні – М. Боровик [2] та І. Польська [9]. У спеціальній літературі загальні питання історії скрипкового мистецтва та теорії виконавства розглянуті у монографіях таких відомих авторів, як Л. Ауер [1], Л. Гінзбург та В. Григор'єв [4], К. Мострас [7], Л. Раабен [10; 11], К. Флеш [12], О. Шульпяков [13; 14], І. Ямпольський [15]. Відзначимо, що більшість з цих праць скеровано на вияв методико-практичних проблем функціонування цього типу ансамблю, обґрунтування його технологічних позицій, але актуальні питання щодо виконавської специфіки ансамблю скрипалів ретельно не розглядаються. Отже, констатуємо, що цей виконавський феномен є недостатньо дослідженим з позицій інтерпретології як теорії виконавської майстерності, що узагальнює практику (акустичного темброутворення, функцій розподілу музичного матеріалу між інструментами ансамблю, логіку драматургічного розвитку твору тощо).

Як відомо, ансамблеве виконавство детерміноване особливостями колективної творчості, що синтезує низку специфічних прийомів музикування: здатність до слухової координації загального ансамблю і окремої партії в останньому; досягнення ансамблевої гнучкості; скерованість на взаємодію всіх учасників колективу; амбівалентну сутність виконавця-ансамбліста. Необхідною умовою скрипкового ансамблевого музикування є технічна та штрихова узгодженість, що відбивається на загальному характері звучання. Завдяки використанню певних артикуляційних прийомів вибудовується смислотворення виконавського процесу, його семантичне навантаження, досягається єдність виконавських прийомів та фразування. Вибір штрихової драматургії в ансамблі скерований інтонаційно-образним змістом твору та характером його виконавської інтерпретації. Художня виправданість того чи іншого штриха визначається в контексті загального звучання як смислової цілісності (тема-образ-стиль). "Розшифровка" семантики музичного тематизму потребує від учасників ансамблю скрипалів знання особливостей інструментарію, його технічних можливостей, специфіки основних штрихів, що зумовлюють інтонаційну досконалість виконання твору. Штрихова інтонація здійснюється з урахуванням артикуляції кожної музичної фрази в окремих партіях, що комплексно співіснують при загальному звучанні партитури.

Отже, скрипкове ансамблеве виконавство як предмет наукових зацікавлень сучасної вітчизняної музикології має подальшу перспективу дослідження як спеціальний розділ інтерпретології, зважаючи на розмаїття жанрово-стильових контекстів сучасної музичної комунікації та роль академічних інструментів у створенні "звукового еталону". Засоби ансамблевої виразності – темброво-інтонаційна якість, динамічна палітра, штрихова техніка – зумовлені єдністю творчих реалізацій, загальною колективно-партнерською співтворчістю та спрямованістю інтелектуального та емоційного самовираження музиканта-виконавця на відтворення авторського задуму. Спільна музично-виконавська діяльність передбачає професійне та духовне взаєморозуміння, психологічну сумісність партнерів, емпатійну обдарованість виконавців.

Базовими чинниками ансамблево-виконавської техніки є наступні: синхронність звучання, темброва збалансованість та динамічна єдність партій, штрихова узгодженість. Динаміка також є одним з найдієвіших засобів виконавської драматургії ансамблевого твору. Її участь разом з іншими музично-виразовими засобами – фактурою, тембровим і регістровим чинниками, що семантично пов'язані у виконавському процесі із можливістю динамічного збагачення, – зумовлене художньо-інтерпретаторською концепцією, і, як результат, специфікою виконавського трактування, відповідного жанрово-стильовим особливостям твору. Ансамблева майстерність полягає у злагодженості, насиченості звучання і може бути досягнута за умов уміння пристосувати звучання інструменту та наявності якості почуття ансамблю. Умовами створення якісного ансамблевого звучання є зручна теситура і природний тембр.

Концертний виступ ансамблю скрипалів є одним з основних творчих актів музично-виконавської діяльності і передбачає мобілізацію зусиль всіх виконавців, використання їх музично-теоретичних знань, практичних умінь та навичок, що складають виконавську майстерність. Концерт-

ний виступ акумулює в собі виконавську надійність – якість музикантів-виконавців безпомилково, стійко та необхідно-якісно виконувати музичний твір. Емоційний відгук на музику в умовах естради, що є одним із специфічних проявів загальної емоційності людини, займає в структурі емоційних проявів високе ієрархічне положення. Зазначимо, що хоч процесу творчості загалом властивий емоційний гарт, за своєю силою він неоднаковий. Для мистецтва характерна велика гострота і сила, більш широкий діапазон, розмаїтість переходів емоційних барв. Для скрипаля-ансамбліста важливо не тільки відчувати художній образ, а надзвичайно суттєво відобразити різні почуття так, щоб слухач, глядач були сповнені, пронизані тими ж переживаннями. Життя виконавця на сцені є не що інше, як робота його уяви, реалізація потреб і здатність до живого перевтілення. Необхідно відмітити, що виконавець з моменту появи на публіці, живе, як правило, повторними почуттями, очищеними від стороннього, від усього того, що заважало б слухачеві художньо сприймати і насолоджуватись. У творчій уяві виконавця відбувається когнітивний дисонанс між тим, що є, і тим, що обов'язково має бути, тобто творча переробка первинного переживання і повторне художнє переживання.

В умовах концертного виступу артистизм, експресія виконавця, його поведінка на сцені, емоційна реакція, викликані присутністю певної кількості слухачів, помітно збагачують процес відтворення виконавської інтерпретації і позитивно впливають на публіку, що сприяє досягненню високого рівня адекватності сприймання і розуміння художнього змісту твору слухачами.

У виконавській творчості ансамблю скрипалів об'єктивуються артикуляційні, темброво-фактурні, жанрово-стильові якості та можливості колективного музикування, його "інтонаційність" (за М. Давидовим).

В сучасній музичній творчості розповсюджена практика створення перекладення композицій (написаних для певних інструментів чи складів) для виконання їх на інших інструментах (або в інших складах). Втім, навіть якщо створені виконавцями, диригентами чи самими композиторами, такі творчі "перероблення" заслуговують право на самостійне існування у виконавському мистецтві. Так чи інакше неминучі художні втрати під час "переведення" оригіналу до іншого "матеріалу". За умов талановитого перекладення ці втрати компенсуються новими художніми і "матеріальними" якостями (а, можливо, і перевагами) інших інструментів, тоді виникає фактично новий твір мистецтва (часто – не гірший, наприклад, перекладення М. Равелем "Картинок з виставки" М. Мусоргського для симфонічного оркестру). Мають місце авторські перекладення композиторами (варіанти) власних творів (наприклад, у творчості Й. С. Баха, Ф. Ліста та ін.), що пов'язано з об'єктивованістю тембрових уявлень в епоху бароко, чи з віртуозно-оркестризованою концепцією сольного виконавства в епоху романтизму.

Перекладення твору "Вічний рух" О. Литвінова для ансамблю скрипалів зробив І. Петухов. В оригіналі цей твір написаний для виконання скрипки соло. Тричастинну композицію твору автор перекладення вибудовує за оригіналом, посилюючи тему-мелодію унісоном партій першої та другої скрипок. Провідним стилістичним фактором постають засоби звуковидобування і все, що з ними пов'язано – артикуляція, тембровий розвиток, виконавська динаміка, темпоритм. Ігровий діалог (у вигляді тремоло) створює антитезу кантілені струнно-смичкових, надаючи мелодії неповторний ефект романтично-схвильованого висловлювання.

Таким чином, ансамблево-скрипковою фактурою називаємо інтонаційну систему функціонально організованих у просторовому вимірі елементів та компонентів вираження із специфічним для інструмента мелодійним багатозвуччям. Останнє увиразнює експресивність скрипки та характеристичність її колористичних звукоутворень. Скрипка з її різноманітною артикуляцією та динамічною гнучкістю дозволяє відтворити безпосередній зв'язок з мовленнєвим висловом.

Фактура ансамблю скрипалів у власному і артистично-розширеному розумінні складає інтонаційно-функціональний комплекс, в якому перший з названих факторів є стрижневим утворенням, другий – доповнюючим, хоч і суттєвим в артистично-цілісному впливі музичної комунікації. Скрипкове виконавство демонструє поєднання можливостей "театру переживання" та "театру удавання". Міміка (пластика) скрипаля – це "похідна", допоміжна сторона виконавства. Але розгорненість скрипалів-виконавців обличчям до публіки, наочність ігрових рухів ансамблевої гри створюють театр одного актора за самою матеріальністю подання "живого тексту". Академічна суворість, космізм звукової символіки і споріднення з фольклорними витоками, специфічні інструментально-сонорні звучності забезпечують ансамблю скрипалів унікальне місце в камерно-інструментальному мистецтві.

Друга половина ХХ ст. у Харкові проходить під знаком новацій скрипкового ансамблевого виконавства. Пошук нових можливостей, як технічних, так і тембральних, послужив поштовхом до виникнення ряду цікавих музичних творів. Спостерігається прагнення ще більш розширити не лише

темброву, але й жанрову палітру ансамблю скрипалів. Відбувається постійне збагачення репертуару новими оригінальними творами, власними транскрипціями, тобто продовжується пошук нової концепції скрипкового ансамблевого виконавства.

Розвиток Харківської ансамблево-інструментальної школи музикування відбувався не ізольовано від загальноукраїнських процесів. Композиторська творчість заслужених діячів мистецтв України О. Литвінова, М. Кармінського, В. Птушкіна так само, як і методико-педагогічна діяльність провідних викладачів вищих та середніх мистецьких навчальних закладів Харкова внесли вагомий внесок в оптимізацію процесу виконавської майстерності скрипалів.

Одну з помітних тенденцій в галузі камерно-інструментальної музики визначає співпраця композиторів з виконавськими колективами, орієнтація творчого задуму на конкретний камерно-інструментальний ансамбль, на особливості його виконавського стилю, технічні можливості, тембрально-кolorистичне трактування інструментарію. Творча взаємодія композитора і виконавця значною мірою забезпечила риси новаторства. Ускладнення концепційних задумів творів, розширення музичної виражальності вимагало від музикантів-виконавців не лише професійної заангажованості, але й високого інтелектуального рівня, мистецької ерудиції.

У сучасних складних умовах функціонування вітчизняної музичної культури надзвичайно важливим є звернення до творчості національних мистецьких колективів: адже вони відроджують і розвивають спадкоємні культурні традиції, які є духовним надбанням нації. Творча діяльність провідних ансамблів скрипалів м. Харкова має важливе значення для розвитку музичної культури не тільки в Слобожанщині, але й в Україні. Активне впровадження в концертно-виконавську практику ансамблю скрипалів пришвидшило удосконалення методичних аспектів викладання гри на скрипці в Харківській консерваторії, зокрема, розвиток техніки гри, системи звуковидобування і штрихів, культури звуку.

Харків став культурним центром Східної України завдяки двом факторам: 1) професійній діяльності видатних музикантів-скрипалів, які встановлюють рівень виконавства в певному регіоні; 2) наявності принципів спадкоємності навчання в системі "вчитель-учень", на яких ґрунтується, власне, традиція професійного скрипкового виконавства.

Досягнення представників Харківської скрипкової школи на всесвітній музичній арені неможливо уявити без вагomeго внеску викладачів кафедри струнно-смичкових інструментів Харківського національного університету мистецтв ім. І. П. Котляревського. Харківська виконавська школа, починаючи з кінця 50-х років минулого століття і до сьогодні, набула авторитету і популярності не тільки в нашій країні, але і за її межами.

У концертній виконавській традиції м. Харкова значне місце посідають ансамблі скрипалів, які функціонують у структурі вищих навчальних закладів, зокрема Харківській державній академії культури, Національному технічному університеті ("ХПІ"), Народній українській академії, Харківській гуманітарно-педагогічній академії.

Серед студентських ансамблів скрипалів Харкова самобутнім і витонченим виконавським стилем відзначається творчий колектив Харківської державної академії культури "VivatAkademia", заснований у 2000 р. Художнім керівником колективу "VivatAkademia" є старший викладач кафедри інструментів духового та естрадного оркестрів Харківської державної академії культури Сергій Юрійович Романенко.

Кількісний склад учасників "VivatAkademia" варіюється від 6 до 12 осіб. Ансамбль є лауреатом Всеукраїнського конкурсу молодих виконавців "Слобожанський вернісаж" (2010). Стильовий діапазон виконуваних творів цього ансамблю майже необмежений: від композицій доби бароко XVII ст. – до опусів XX ст., зокрема, Д. Шостаковича ("Романс" та "Іспанський танок" з музики до кінофільму "Овід"), К. Караєва ("Павана", "Танок"), І. Фролова ("Жарт-сувенір").

Суттєву роль у репертуарі колективу "VivatAkademia" посідають твори відомих сучасних українських композиторів, серед яких слід особливо відзначити імена М. Скорика ("Мелодія", "Іспанський танок") та В. Птушкіна. Зокрема, репертуар ансамблю містить такі твори харківського автора, як "Піднесене й земне", "Вокаліз", "Вічний рух", "Романс пам'яті Шостаковича". Значну увагу керівник ансамблю приділяє також залученню до виконавської палітри ансамблю скрипалів популярних творів з репертуару відомих поп – і рок груп, зокрема, "Бітлз" ("Yesterday").

Одним з найкращих виконавських колективів міста є лауреат Національного конкурсу ім. М. В. Лисенка Харківський молодіжний ансамбль скрипалів "Натхнення" Народної української академії, створений у 1998 р. Його засновником і художнім керівником є відомий харківський музикант Валентин Михайлович Білоцерківський. Слід підкреслити, що спеціальний репертуар для ансамблю скрипалів як такого композитори створюють нечасто. Саме тому програми подібних колективів

частіше складаються з різноманітних за походженням та виконавською специфікою (вокальних, інструментальних, оркестрових або призначених для сольного виконання) авторських творів у художньому перекладенні для скрипкового ансамблевого складу. Не є винятком і репертуар ансамблю "Натхнення", який вирізняється певним жанрово-стильовим розмаїттям. У виконавській програмі "Натхнення" – обробки народно-пісенної творчості (здійснені переважно керівником ансамблю В. М. Білоцерківським), зразки музики західноєвропейського бароко, класико-романтичної доби, ХХ ст. Значну частину репертуару цього ансамблю складають також обробки сучасних естрадних і джазових мелодій.

Широко відомим у Харкові є й ансамбль скрипалів "Експромт", заснований у 2002 р. на базі Палацу студентів Національного технічного університету ("ХПІ"). Художнім керівником і наставником цього колективу є Н. В. Чистякова. До репертуару ансамблю входять твори вітчизняної та зарубіжної класики, джазові мініатюри, популярні твори композиторів ХХ ст.

Інший тип сучасного мистецького життя ансамблю скрипалів ілюструє творчий колектив "Чарівність" Харківської гуманітарно-педагогічної академії. Ансамбль створений у 2006 р. за підтримки ректора університету, професора Г. Ф. Пономарьової. Творча діяльність ансамблю "Чарівність" нерозривно пов'язана з університетським навчально-виховним процесом, зокрема, з підготовкою майбутніх педагогів-музикантів. Утім концертна й музично-просвітницька діяльність цього колективу стала яскравим культурним явищем у громадському житті міста Харкова і Слобожанського краю. У репертуарі ансамблю представлені класичні твори, зокрема, А. Вівальді ("Канон"), В. А. Моцарта ("Менует"), а також зразки естрадної музики ("Таємничий сад" З. Прейснера, "Одного разу в Америці" Е. Морріконе, "Над хвилями" Р. Роджа). Значне місце в репертуарі колективу посідають обробки українських народних пісень, автором яких є В. Т. Дмитренко. Серед найяскравіших творів цього художнього спрямування – обробки "Ой ти, дівчино", "Чорні брови, карі очі", "Гопак".

Серед численних ансамблів скрипалів, репрезентованих на сучасному етапі в Східній Україні, слід відзначити також учнівські колективи, які функціонують у структурі музичних навчальних закладів (спеціальні музичні школи-інтернати), шкіл естетичного спрямування, насамперед, у ДМШ.

У Харкові ансамблі скрипалів існують майже в усіх п'ятнадцяти дитячих музичних школах, школах мистецтв, ліцеях мистецтв, а також у спеціальній музичній школі-інтернаті (ХССМШ-І). Ансамблі скрипалів ДМШ поєднують за традицією учнів молодших (з першого по четвертий) і старших (з п'ятого по сьомий) класів та являють собою творчі колективи, які створені на органічному поєднанні однотипних музичних інструментів.

Характеризуючи діяльність харківських ансамблів скрипалів, слід зазначити, що кожен з них вніс свій вклад у розвиток скрипкового виконавства Слобожанщини. Соціальна значущість ансамблевого музикування безперечно. Воно сприяє цілеспрямованому поширенню високого мистецтва.

Отже, ансамбль скрипалів є унікальним і самобутнім колективом музикантів щодо темброво-фонічної специфіки, виконавського складу, виражальних можливостей і репертуару.

Однією із характерних особливостей культури та мистецтва ХХ – початку ХХІ століть можна вважати підвищення ролі культури ансамблевого музикування та його значення в суспільному житті. У скрипковому ансамблевому виконавстві на сучасному етапі можна спостерігати процес взаємодії різних стилів і напрямів мистецтва, які, якщо і поставали предметом наукової уваги, то лише з позицій педагогічної діяльності, соціокультурних умов або аналізу композиторської мови. Але ж актуальним здається погляд на ансамблеву скрипкову музику з точки зору її узгодження з провідними тенденціями музичної культури кінця ХХ – початку ХХІ століть з метою виявлення взаємодії з "віяннями часу" та перспективами подальшого розвитку академічної сфери музичного інструменталізму в Україні.

Література

1. Ауэр Л. Моя школа игры на скрипке. Интерпретация произведений скрипичной классики : монография / Л. Ауэр. – М. : Музыка, 1965. – 271 с.
2. Боровик М. Український камерно-інструментальний ансамбль. – К. : Муз. Україна, 1968. – 102 с.
3. Гайдамович Т. Инструментальные ансамбли. – Изд. 2-е / Т. Гайдамович. – М., 1963. – 54 с.
4. Гинзбург Л., Григорьев В. История скрипичного исполнительства / Л. Гинзбург, В. Григорьев. – М. : Музыка, 1990. – Вып 1. – 285 с.
5. Готлиб А.Д. Основы ансамблевой техники / А.Д.Готлиб. – М. : Музыка, 1971. – 94 с.
6. Готлиб А. Фактура и тембр в ансамблевом произведении // Музыкальное исполнительство: сб. ст. – М., 1976. – Вып. 9. – С.106-139.

7. Мострас К. Интонация на скрипке : исследование / К. Мострас. – М. : Гос. муз.изд-во, 1962. – 155 с.
8. Песиков Э. Камерная музыка / Э. Песиков. – Пермь, 1963. – 35 с.
9. Польская И.И. Камерный ансамбль: История, теория, эстетика: монография / И.И.Польская. – Харьков : ХГАК, 2001. – 396 с.
10. Раабен Л. История русского и советского скрипичного искусства: исследование / Л. Раабен. – Л. : Музыка, 1978. – 243 с.
11. Раабен Л. Искусство ансамбля / Л. Раабен. – Л, 1963. – 154 с.
12. Флеш К. Искусство скрипичной игры : монография / К. Флеш. – М. : Музыка, 1964. – 270 с.
13. Шульпяков О. Техническое развитие музыканта-исполнителя: монография / О.Шульпяков. – Л. : Музыка, 1973. – 104 с.
14. Шульпяков О. Музыкально-исполнительская техника и художественный образ : исследование / О. Шульпяков. – Л. : Музыка, 1986. – 125 с.
15. Ямпольский И.М. Основы скрипичной аппликатуры / И.М.Ямпольский. – изд. 4-е. – М. : Музыка, 1977. – 183 с.

References

1. Auer L. (1965). My school of playing the violin. Interpretation of the works violin classical. Moscow : Music[in Russian].
2. Borovik M. (1968). Ukrainian chamber and the instrumental ensemble. Kyiv : Music[in Ukraine]
3. Haydamovych T. (1963). Instrumental ensemble. Moscow : Music[in Russian].
4. Ginzburg L., Grigoriev V. (1990). History of the violin interpretation. Moscow : Music [in Russian].
5. Gottlieb A.D. (1971). Bases of ensemble equipment. Moscow : Music[in Russian].
6. Gottlieb A. (1976). The invoice and a timbre in ensemble work. Moscow : Music[in Russian].
7. Mostras K. (1962). Intonation on a violin: research. Moscow : Music[in Russian].
8. Pesykov E. (1963). The chamber music. Permi: [in Russian].
9. Polskaya I.I. (2001). Chamber ensemble: History, theory, esthetics. Kharkov: HGAK [in Ukraine].
10. Raaben L. (1978).History of Russian and Soviet Art of the Violin. Leningrad: Music [in Russian].
11. Raaben L. (1963). Art of the ensemble. Leningrad:Music [in Russian].
12. Flesh K. (1964). Art of violin playing. Moscow : Music[in Russian].
13. Shulpyakov O. (1973). Technical development of the performing musician. Leningrad: Music [in Russian].
14. Shulpyakov O. (1986). Musical performance technique and artistic image. Leningrad :Music [in Russian].
15. Yampolsky I.M. (1977).Bases of a violin fingering. Moscow : Music[in Russian].